

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

๑. เอกสารต้นตอที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

ห้องสมุดวชิรญาณ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๖ เลขที่ ๒๔ ว่าด้วยพระสงฆ์ไทยไป
ลังกา.

____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๗ เลขที่ ๖/๒ เรื่องพิธีสมโภชสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ.

____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๙ เลขที่ ๗ เรื่องให้ทำวิสาขบูชาอย่างเก่าก่อน
ทุกปี.

____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๒ เลขที่ ๑๗ ว่าด้วยเรื่องพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า-
เจ้าอยู่หัว เมื่อก่อนเสวยราชย์ พระองค์ได้ทรงสร้างพระราชกุศลเป็นพิเศษ.

____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๘๔ เลขที่ ๑๓ เรื่องพระพุทธรูปที่ทรงสร้างด้วยทองคำ
นาค เงิน ศิลาและเพชรพลอย เครื่องประดับส่วนพระองค์

____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๘๔ กท. ร.๓/๑๓๗ เลขที่ ๑๔ จดหมายสมเด็จพระ
สังฆราช ถวายพระพรว่าด้วยเรื่องผู้ศึกษาเล่าเรียนเป็นอันตรายด้วยเหตุ ๔ ประการ

____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๘๔ เลขที่ ๑๕ ว่าด้วยการสร้างพระสมุทรเจดีย์
สมุทรปราการ.

____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๙๐ เลขที่ ๒ รายนามสมเด็จพระราชาคณะ พระครู
ฐานาเปรียญวัดต่าง ๆ ที่ได้รับนิยัต.

____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๙๓ เลขที่ ๓๒ ว่าด้วยการสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์
วัดพระเชตุพน.

____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๙๔ เลขที่ ๕๒ ว่าด้วยการหล่อพระพุทธรูป วัดเสาชิงช้า

____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๙๗ เลขที่ ๑/๑ กระบวนแก้เจ้าฟ้ามงกุฎจากวัดสมอราย
มาอยู่วัดบวรนิเวศนวิหาร.

ห้องสมุดวชิรญาณ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๔๘ สำเนาจดหมายพระศรีสมณะ
สังคนายกฝ่ายมรังวงศ์ทูลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงพระนามวชิรญาณ
เถระ เรื่องได้สั่งหนังสือและทูลยืมหนังสือ.

- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๔๘/๓ สำเนาจดหมายพระศรีสมณะสังคนายก
ฝ่ายมรังวงศ์ทูลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๑๐ เลขที่ ๔๒ ว่าด้วยการสร้างพระพุทธรูปซึ่งมี
พระนามว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอกที่จุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภลัย.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๑๑ เลขที่ ๒/๑/๕ เรื่องบัญชีพระคัมภีร์ พระไตรปิฎก
และหนังสือกฎหมายที่ส่งไปเมืองเขมร.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๙๖ เลขที่ ๑/๑ เรื่องแก้พระปรากฏ (ดี) วัด
สุวรรณธารามไปอยู่วัดสังข์กระจาย ธนบุรี.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๙๗ เลขที่ ๑/๑ เรื่องกระบวนแก้เจ้าฟ้ามงกุฎจากวัด
สมอรายมาอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๙๘ เลขที่ ๑/๑ เรื่องนมัสการเชิญประชุมพระราชอาคัน
๑๕ รูปพร้อมกัน ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนมหาธาตุในการสอปล้ำพระไตรปิฎก
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๙๘ เลขที่ ๑/๒ เรื่องมีประกาศให้ทานนที่เจ้าของ
พระอารามต่าง ๆ.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๙๘ เลขที่ ๔/๑ เรื่องเกณฑ์แก้อาราธนาพระพิมลธรรม
พระวัดราชบูรณะ พระอริยวงศ์วัดโมฬีโลกยาราม ไปอยู่วัดกัลยาณมิตร ธนบุรี.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๑/๓ เรื่องเกณฑ์ขบวนแก้พระญาณสมโพธิ
วัดมหาธาตุมาอยู่วัดสุทัศน์เทพวราราม.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๔ก/๘ เรื่องช่วยคนที่ทุกข์ยากจนบวชเป็น
นาคหลวง.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๒/๓ เรื่องประชุมพระราชอาคัน ๓๑ รูป
สอปล้ำพระไตรปิฎก ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม.

- ห้องสมุดวชิรญาณ. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๑๒ เลขที่ ๖/๔ เรื่องตั้งขบวนแห่พระกรร
 วงศา วัดกัลยาณมิตร มาอยู่วัดใหม่พระองค์เจ้าโสมนัส (วัดราชนัคดา).
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๑๒ เลขที่ ๑๓/๑ เรื่องขบวนแห่พระปรีชาเฉลิม
 ไปอยู่วัดเฉลิมพระเกียรติอาราม.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๑๒ เลขที่ ๑๓/๒ เรื่องขบวนแห่พระครูเขมาภิมุขธรรม
 และพระอันดับฮักรวม ๑๐ รูปไปจำพรรษา ณ วัดเขมาภิรตาราม.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๑๒ เลขที่ ๑๓/๓ เรื่องขบวนแห่พระเทพกวี และ
 พระอันดับ ๔ รูป จากวัดทองธรรมชาติไปจำพรรษา ณ วัดราชบูรณะ.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๓ เลขที่ ๑๓๒ รายการตั้งโรงงานในแผ่นดิน
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ เลขที่ ๖๕ เรื่องให้พระอโนมมณีไปลังกา.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ เลขที่ ๑๐๐/๑ เรื่องพระราชทานที่วิสุงคามสีมา.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ เลขที่ ๑๕๑ บัญชีพระนามพระราชอาณัติ
 ถวายพระธรรมเทศนาในการพระบรมศพรัชกาลที่ ๓.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๖ เลขที่ ๑๖/๑ พระไตรปิฎก ซึ่งทรงสร้าง
 พระราชทานองค์พระหริรักษ์ เมืองอุดงมีไชย คัดมาจากราชบัณฑิต ๔๐ คัมภีร์.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๖ เลขที่ ๑๙ ถึงองค์พระหริรักษ์ เมืองอุดงมีไชย
 เรื่องให้พระอมรภริรักษ์ิต พระมหาปาน ขุนสุนทรโวหาร เมื่อประสงค์เชิญคัมภีร์
 ออกไปเมืองอุดงมีไชยแล้ว ถ้าพระมหาปานอยู่สั่งสอนพระพุทธศาสนาที่เมืองอุดงมีไชย
 กับให้จ่ายนิตยภัตตให้พระมหาปานเดือนละ ๖ บาท.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๘ เลขที่ ๑ ถึงเมืองอุดงมีไชย บอกข้อความ
 ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานจัดกระบวนแห่องค์ราชาวดี เหมือน
 กระบวนแห่พระองค์เจ้าทรงผนวชแต่ก่อนมาแล้ว ทรงอนุโมทนาการที่องค์ราชาวดี
 รับผนวชในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และให้ไปจำพรรษาอยู่ที่วัดบวรนิเศ
 ณ วัน ๕^๗ ๑ คำ

ห้องสมุดวชิรญาณ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ เลขที่ ๒๐๐/๑ หนังสือพระศรีสทภพ
ราชปลัด ถึงพระยารวิเศษภัชย เรื่องให้ช่วยอำนวยความสะดวกพระครูพุทธมณฑ
วัดบวรนิเวศ, ซึ่งขึ้นไปทำศพโยมมารดา.

- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ เลขที่ ๑๒/๑ เรื่องบันทึกเหตุการณ์บางอย่าง
เช่นแห่ปราสาทผึ้งไปวัดบวรนิเวศ ฯลฯ.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ เลขที่ ๔๐ บัญชีข้าราชการทูลลาบวช.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๐ เลขที่ ๖๐ เรื่องการนับถือศาสนา.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๐ เลขที่ ๑๓๖ เรื่องคนเฝ้าตัว.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๑ เลขที่ ๓๐ เรื่องให้ภิกษุสามเณรตั้งอยู่ในศีลสังวร.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๑ เลขที่ ๗๖/๒ ถึงเมืองอุบลราชธานี เรื่อง
พระครูปริยัติธรรมธาดา วัดประทุมวนาราม จะไปเยี่ยมญาติโยม ณ เมืองนี้ให้ความ
สะดวกสบายด้วย
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๑ เลขที่ ๗๖/๓ ถึงพระยาปราจีนบุรี เรื่องพระครู
ปริยัติธรรมธาดา วัดประทุมวนาราม จะไปเมืองอุบลราชธานี ให้จัดช้างและโค
แต่งกรมการไปส่งตามระยะทางให้ถึงเมืองอุบลราชธานี.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๑ เลขที่ ๘๑ บัญชีข้าราชการทูลลาบวช.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๑ เลขที่ ๑๓๕ เรื่องทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเมื่อ
พระชนมายุ ๒๐,๐๐๐ วัน.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๔ เลขที่ ๑๓๕ บัญชีข้าราชการทูลลาบวช.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๔ เลขที่ ๑๐๒ เรื่องการสวดพระกริ่ง.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๗ เลขที่ ๑๔๒ ประกาศเรื่องคาถาทำบุญฉลองยุค.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๓๐ เลขที่ ๘๑ พระบรมราชโองการ เรื่องเผด็จ
ตามพระราชอาคณัระว่า คำว่า อัญญตรส มีรุกขมุเล เป็นบทคุณลย์ของศัพท์โตน ณ วัน
๖ ๖ ๘ คำ ปีกุน จ.ศ. ๑๒๒๔.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ไม่มี จ.ศ. เลขที่ ๕๒/๑ หนังสือเรื่องตำแหน่งสังฆราช.

ท้องสมุทวชิรญาณ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ไม่มีจ.ศ. เลขที่ ๓๐๔ สมณสาส์น

๑) เรื่องส่งพระรูปต่าง ๆ ไปพระราชทานพระศิริสมณะในลังกา

๒) เรื่องพระศิริสมณะในลังกา ส่งเข้ามาถวายสมเด็จพระจอมเกล้าฯ

- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ไม่มีจ.ศ. เลขที่ ๓๗๘/๒ เรื่องการเสด็จพระราชทานกรฐิน.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ไม่มี จ.ศ. เลขที่ ๔๐๑ พระราชกระแสเรื่องความเชื่อในพุทธศาสนา.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ไม่มี จ.ศ. เลขที่ ๔๐๒ เรื่องทรงคัดค้าน สมพุทธเฮ
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๓ เลขที่ ๗/๖ เรื่องแก้พระสุพรรณบัตร กรมหมื่นบวรรังษี จากวัดพระศรีรัตนศาสดารามไปวัดบวรนิเวศ.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๓ เลขที่ ๑๖/๑ ขบวนแก้สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์วัดโมฬีโลกมาอยู่วัดมหาธาตุ
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๓ เลขที่ ๒๘/๘ เรื่องเจ้าจอมหม่อมข้างในจะไปเสด็จพระวัดบวรนิเวศวิหาร.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๓ เลขที่ ๔๑ เรื่องลงโทษพระเทพมุนี วัดสุวรรณดารารามกับพระสงฆ์ชั้นดับ รับพระราชทานฉันทนพระมหาปราสาทแล้วถวายพระพรผิตวิปลาศหลายแห่ง.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ เลขที่ ๑/ค/๑๔ เรื่องพระราชทานโทษมหายิมซึ่งถวายเทศน์ผิตให้พระสมุทรมุนี.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ เลขที่ ๔๕/๕ เรื่องพระราชทานอภัยโทษพระมหายิมวัดบวรนิเวศ.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ เลขที่ ๔๖/๑ ทรงโปรดเกล้ายกโทษให้พระสมุทรมุนีให้จ่ายกับปิยภักดิ์แก้ท่านตามเคย.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ เลขที่ ๔๐/๑ เรื่องชื่อวัดบวรนิเวศ ไม่ให้เปลี่ยนแปลง.

- ห้องสมุดวชิรญาณ. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๕ เลขที่ ๒๗/๘ เรื่องแห่งพระราชบัญญัติ
กับพระสงฆ์ ๔ รูปจากวัดบวรนิเวศน์ไปอยู่วัดบวรเม่งคล.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๕ เลขที่ ๓๔/๑ เรื่องทำบุญฉลองพระชัยวัฒน์ นิมนต์
พระสงฆ์ ๒๗๐ รูปทำบุญ ๗ วัน ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดบวรนิเวศ วัดบรมนิวาส.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๖ เลขที่ ๑๕/๕ เรื่องอาราธนาพระธรรมานุปาจารย์
และพระอันดับไปอยู่วัดอัมพวา เมืองสมุทรสงคราม.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๗ เลขที่ ๑๘๒/๒ เรื่องเจ้าจอมหม่อมช้างในจะไป
ทำบุญเสียดพระวัดบวรนิเวศ.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๑ เลขที่ ๗๖/๑ ถึงพระยาตาก พระยาสยามสีมานุรักษ์
เรื่องพระรามัญมณี จะเดินทางกลับมาเยี่ยมเยียนพระศาสนาที่เมืองอังวะ อย่างกึ่ง
มีตนะ ผ่านเมืองตาก ให้จัดช้างและคนออกไปรับที่เมืองเมาะลำเลิง.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๒ เลขที่ ๔๘/๑ เรื่องให้นิมนต์พระจากวัดบวรเม่งคล
มาอยู่วัดชนะสงคราม.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๔ เลขที่ ๓๘/๓๖ เรื่องแห่สมเด็จพระวันรัตแต่พัลพลา
ริมถนนวัดสระเกศไปอยู่วัดมหาธาตุ.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๕ เลขที่ ๔๑/๑๙ เรื่องเลื่อนพระครูสุนทรธรรมชินธ์
วัดเครือวัลย์วรวิหารเป็นพระเชมามิพุทธธรรมไปอยู่วัดเชมามิถาราม.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๗ เลขที่ ๑๔/๑ เรื่องแห่พระราชอาคัน ๑ ฐานันดรศักดิ์ ๓
พระอันดับ ๑๐ รูป แต่วัดบวรนิเวศน์ไปอยู่วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๗ เลขที่ ๑๔/๒ เรื่องแห่หม่อมเจ้าราชาคณะ พระอรุณ
ทิพาอุณากร วัดโสมนัสวิหารไปอยู่วัดราชบพิธ.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๗ เลขที่ ๑๔/๓ เรื่องแห่พระครูโกศลวิมลธรรมธาดา
และพระอันดับ ๙ รูป แต่วัดโสมนัสวิหาร ไปอยู่วัดสัมเกลียง สามเสน.
- ____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๘ เลขที่ ๓/๑ เรื่องสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้า
จาดูรณรัศมีทรงผนวชเป็นสามเณรประทับแรมอยู่ ณ วัดบวรนิเวศ.

ห้องสมุดวชิรญาณ. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๘ เลขที่ ๖/๑ เรื่องแต่งตั้งพระเจ้าย

ลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ออกสั่งพระผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม.

____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๓๐ เลขที่ ๑๘/๒๖ เรื่องแต่งตั้งพระสงฆ์จากวัดบวรนิเวศ
ไปอยู่วัดนามบัญญัติ.

____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๓๐ เลขที่ ๑๘/๖ เรื่องเบิกได้น้ำมัน ฟืน ให้พระเจ้า
ลูกยาเธอพระองค์เจ้า ๗ พระองค์ที่ทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ที่วัดบวรนิเวศน์.

____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ ไม่มี จ.ศ. เลขที่ ๓๗/๒ เรื่องแต่งตั้งพระอริยมุนี วัดสมอราย
กับพระอันดับไปอยู่วัดโสมนัสวิหาร.

____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ ไม่มี จ.ศ. เลขที่ ๓๘/๓ เรื่องพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์หญิง
เยาวลักษณ์โสวดี จะเสด็จไปถวายเทียน เลี้ยงพระ ณ วัดบวรนิเวศน์วิหาร.

____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ ไม่มี จ.ศ. เลขที่ ๓๘/๔ เรื่องทรงอาราธนาสมเด็จพระพุทธ
โฆษาจารย์ ขึ้นอยู่ปฏิบัติหน้าที่ทางสงฆ์วัดมหาธาตุ.

____. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ ไม่มี จ.ศ. เลขที่ ๓๖๗ พระราชกระแส เรื่องทรงอนุญาต
ให้ซ่อมแซมวัดราชประดิษฐ์.

๒. เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. บันทึกพระธรรมเทศนาเรื่องปฏิสังขสมุปบาท.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๔๔ (พระภิกษุสามเณร

อุบาสกอุบาสิกา วัดปทุมวนาราม สร้างอุทิศถวายแด่สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

ในงานพระบรมศพ พ.ศ. ๒๔๔๔).

____. ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔.๔ ๒ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : คุรุสภา, ๒๕๐๓-๒๕๐๔

____. ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๑ (คณะธรรมยุติและ

มหามกุฏราชวิทยาลัย โดยเสด็จพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติสมัยครบ ๑๐๐ ปี จาก

วาระเสด็จสวรรคตพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

วันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๑).

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๒ (พิมพ์แจกในงานพระราช-
ทานเพลิงศพ นางแจ่ม วิชาสอน (ผิน นิยม เกตุ) ณ เมรุวัดสังข์กระจาย ธนบุรี
วันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๒).

..... . ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๑๑ (คณะธรรมยุติและมหามกุฏ
ราชวิทยาลัย โดยเสด็จพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติสมัยครบ ๑๐๐ ปี จากวาระ
เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
วันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๑).

..... . ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒ กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕ (คณะธรรมยุติพิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล
ในงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆนายก (จวน ฉม. ฐายี) ณ
พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๕).

..... . ประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ หมวดปกิณณะ ภาค ๒. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๒ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ หม่อมสายศรีธวัช
ณ อยุธยา ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๒).

..... . พระคาถาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บำรุง

อนุกุลกิจ, ๒๕๕๗ (พิมพ์แจกในงานศพ เจ้าจอมมารดาเที่ยง พ.ศ. ๒๕๕๗).

..... . พระบรมราชานุสาสนี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,

๒๕๖๘ (พิมพ์แจกในงานศพ เจ้าจอมมารดากลิ่น รัชกาลที่ ๔ ครบสัปดาห์วัน วันที่ ๒๐
พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๖๘).

..... . มนุษย์ธรรม ๔ ประการ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, ๒๕๗๐.

(พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาติศรมหิป โปรดให้พิมพ์แจกผู้ถวายรดน้ำสงกรานต์
พ.ศ. ๒๕๗๐).

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ว่าด้วยการในพระพุทธศาสนาและคาถาธรรม -
บรรยาย. พิมพ์ครั้งที่ ๔ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สามมิตร, ๒๕๑๔ (พิมพ์
 เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางกิมเจา วอนยอดพันธ์ ณ เมรุวัดสร้อยทอง
 วันที่ ๑๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๔).

_____. อุโบสถศัลกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๕๕๔ (พิมพ์ครั้งแรกแจก
 ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นทิวาวงศ์ประวัติ).

พระราชปจฉา ในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๕. ๒ เล่ม กรุงเทพ-
 มหานคร : ศุภสภา ๒๕๒๓.

ศิลปากร, กรม. กฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพมหานคร : อุดมศึกษา, ๒๕๒๑.

_____. ไตรภูมิโลกวิจิตรฉดยถา ฉบับที่ ๒ (ไตรภูมิฉบับหลวง). ๒ เล่ม. กรุงเทพมหานคร :
 ศุภสภา, ๒๕๒๑.

สมมตอมรพันธ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. ประกาศพระราชพิธี. ๒ เล่ม. กรุงเทพ-
 มหานคร : ศุภสภา, ๒๕๐๘.

เสถียร ลายลักษณ์และคนอื่น ๆ, รวบรวม. ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๕-๖, ๗-๘.
 กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เดลิแมล, ๒๕๗๘.

๓. เอกสารขึ้นรอง

การศาสนา, กรม. ประวัติการศึกษาของสงฆ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา,
 ๒๕๒๗.

_____. ประวัติพระพุทธรูปองค์สำคัญ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๔.

กริตโวลต์, เอ.บี. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. แปลโดย หม่อมเจ้าสุวัทรทิศ
 ดิศกุล. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๑ (ในหนังสือที่ระลึกถึงรอบ
 ๑๐๐ ปี แห่งวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและวันเสวยราชย์
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว).

- แกมบ์เฟอร์, เอนเฮิลเบอร์ต. ไทยในจดหมายเหตุแกมเฟอร์. แปลโดย อัมพร สายสุวรรณ.
กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๔๘๗ หน้า ๕๔ อ้างถึงในวริยา ศิวะศรียานนท์
และทวีวัฒน์ ปุณทริกวิวัฒน์, " บุคลิกภาพและลักษณะของคนไทยในทรรคนะของชาว
ตะวันตกสมัยอยุธยา-พ.ศ. ๒๔๗๕" (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓).
- คายนส์, ชาลส์ เอฟ. "ความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ ลัทธิเถรวาทและสังคมไทย" แปลโดย
นาฏวิภา ชลิตานนท์ ใน ความเชื่อพระศรีอารีย์และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย, หน้า ๖๘
พรเพ็ญ ชันตระกูลและอัจฉราพร กมฺพิสมัย, บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, ๒๕๒๗.
- ศีกฤทธิ ปราโมช, ม.ร.ว. สถาบันพระมหากษัตริย์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สมาคม
สังคมศาสตร์, ๒๕๑๗.
- _____ . สังคมอยุธยา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๘.
- จารึกกัลยาณี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๖๘. (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระนเรศวรฤทธิ โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมสุภาพ กฤดากร
ณ อยุธยา พ.ศ. ๒๕๖๘).
- จิตร ภูมิศักดิ์. โองการแช่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา.
กรุงเทพมหานคร : ดวงกมล ๒๕๒๔.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชพิธีสิบสองเดือน. กรุงเทพมหานคร :
ศิลปบรรณาการ, ๒๕๐๓.
- _____ . พระราชวิจารณ์เทียบลัทธิพุทธศาสนาฝ่ายหินยานกับมหายาน. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๗๑.
- _____ . เรื่องวัดสมอรายอันมีนามว่าราชาธิวาส. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, ๒๔๙๙ (สหธรรมิกสำนักวัดราชาธิวาส พิมพ์ถวายเป็นธรรมบรรณาการ
พระราชทานเป็นที่ระลึกในงานถวายพระบรมศพสมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชเทวี
พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๙)

ชัย เรืองศิลป์. ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ ๒๕. กรุงเทพมหานคร :

เรืองศิลป์, ๒๕๒๓.

ชวชัย, อับเบ เคอร์. จดหมายเหตุรายวันเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี ค.ศ. ๑๖๘๕-๑๖๘๖.

แปลโดยสันต์ ท.โกมลบุตร. กรุงเทพมหานคร : ก้าวหน้า, ๒๕๑๖.

ณรงค์ พ่วงพิศ. ประวัติศาสตร์ไทย ๓ : ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย.

กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๓.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. ความทรงจำ. กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาการ,

๒๕๑๖.

_____ . ประชุมพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพุทธศาสนา, กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๔. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระเทพคุณาธาร (ผล ชินปุตโต) ณ ฌาปนสถานวัดพระพิเรนทร์ วันที่ ๒๑ มีนาคม

๒๕๒๔).

_____ . ประวัติวัดมหาธาตุ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๑๑.

_____ . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร :

คุรุสภา, ๒๕๐๓.

_____ . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : คุรุสภา,

๒๕๐๔.

_____ . พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด

ศิวพร, ๒๕๒๑ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพ นายไต้ลิ่ง พรประภา ณ สุสานศรีราชา

จ. ชลบุรี วันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๑).

ถนอม อานามวัฒน์. ความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมร พวนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.

กรุงเทพมหานคร : คุรุสภา, ๒๕๑๖.

_____ และคณะ. ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์ไทยถึงสิ้นอยุธยา. พิมพ์ครั้งที่ ๒

กรุงเทพมหานคร : แสงรุ่งการพิมพ์, ๒๕๒๒.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑. กรุงเทพมหานคร :

คุรุสภา, ๒๕๐๓.

_____ . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร :

คุรุสภา, ๒๕๐๓.

_____ . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓:๒ เล่ม. กรุงเทพมหานคร :

คุรุสภา, ๒๕๐๓.

_____ . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔:๒ เล่ม. กรุงเทพมหานคร :

คุรุสภา, ๒๕๐๔.

ชนิด อยู่โพธิ์. ตำนานวัดราชโอรสาราม. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร,
๒๕๐๔. (กรมศิลปากร พิมพ์พลเกล้าฯ ถวายในการเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้า
พระกฐิน ณ วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร วันที่ ๖ เมษายน ๒๕๐๔).

นพดล พิมพ์ลา. พุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
๒๕๒๓.

ณิธิ เชียงศรีวงศ์. ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา. กรุงเทพ-
มหานคร : บรรณกิจ, ๒๕๒๓.

บุญช่วย, พระมหา. คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : พุทธอุปลัมภ์การพิมพ์,
๒๕๑๗. (วัดพญาปราบปัจจามิตรพิมพ์ เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พระครูปริยัติสุนทร (เชียว พุทธธกษิโต) เจ้าอาวาสวัดพญาปราบปัจจามิตร
สมุทรปราการ ๘ เมษายน ๒๕๑๗).

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๘. กรุงเทพมหานคร : คุรุสภา, ๒๕๐๗.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๕. กรุงเทพมหานคร : คุรุสภา, ๒๕๐๗.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๐. กรุงเทพมหานคร : คุรุสภา, ๒๕๑๑.

ประพัฒน์ ตริณรงค์. สมเด็จพระสังฆราชแห่งรัตนโกสินทร์ (๑๕ พระองค์). กรุงเทพมหานคร :
อุดมศึกษา, ๒๕๐๗.

ประวัติวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๑.

(พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปี ๑๔ มกราคม ๒๕๑๑)

- पालเลกซ์, ผังบัพติสต์. เล่าเรื่องกรุงสยาม. พิมพ์ครั้งที่ ๒ แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๒๐.
- ปิยฉัตร ปิตะวารณ. ระบบไฟในสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๖.
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์,
๒๕๒๕.
- พระไตรปิฎกฉบับประชาชน. กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครพิมพ์, ๒๕๒๒.
- พุทธวจนะในพระธรรมบท. พิมพ์ครั้งที่ ๒ แปลโดย เสฐียรพงษ์ วรรณปก. กรุงเทพมหานคร :
แสงรุ่งการพิมพ์, ๒๕๒๓.
- เฟรด, ดับลิว ริกส์. การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า. แปลโดยอมร โสภณวิเศษรัฐวงศ์
และเอกรวิทย์ ณ ถลาง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สมาคมนักสังคมศาสตร์, ๒๕๑๙.
- มอฟเฟ็ต, แอ็บบ็อต โลว์. แผ่นดินพระจอมเกล้า. แปลโดย นิจ ทองโสภิต. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์สมาคมนักสังคมศาสตร์, ๒๕๒๐.
- แลงกานต์ ร. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช,
๒๕๒๖.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. การคณะสงฆ์. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์ศรีศตวรรษ, ๒๕๑๔ (มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์
พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบรอบ ๕๐ ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑-๗ สิงหาคม ๒๕๑๔).
- _____ . ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
๒๕๖๕. (พิมพ์ในงานถวายพระเพลิงพระศพสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา
วชิรญาณวโรรส พ.ศ. ๒๕๖๕).
- _____ . เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
อักษรนิติ, ๒๕๗๐.
- _____ . เทศนาพระราชประวัติและพระราชนิพนธ์บางเรื่องในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวเรื่องพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยเชชม, ๒๕๒๓.
(สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
สุทธสิริโสภา, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณท้อวิช พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน

พระราชทานเพลิงพระศพ หม่อมเจ้าบุญจิราธรจุฑาบุษ ฌ เมรุหน้าพลับพลา

อิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๒๔ มิถุนายน ๒๔๒๓)

วรมณี, พระราช. ลักษณะสังคมพุทธ. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๗.

วริยา ศิวะศรียานนท์และทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์. บุคลิกภาพและลักษณะของคนไทยในทรรศนะ
ของชาวตะวันตก สมัยอยุธยา-พ.ศ. ๒๔๗๕. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช,
๒๕๒๓.

ศิลปากร, กรม. พระราชพงศาวดารกรุงสยาม (ฉบับบริติชมิวเซียม). กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๗.

สมพงษ์ เกษมสิน. การปกครองของไทย. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๘.

สะอาด ไชยวัฒน์. การศึกษาประวัติศาสตร์เปรียบเทียบงานธรรมทูตของโรมันคาทอลิกกับ -
โปรเตสแตนต์ในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : สุริยบรรณ, ๒๕๑๔.

สิริวัฒน์ คำวันสา. พุทธศาสนาในอินเดีย. กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๒๓.

_____ . สงฆ์ไทยใน ๒๐๐ ปี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศรีอนันต์, ๒๕๒๔.

สุชีพ ปุณฺณานุกาภ. พระไตรปิฎกฉบับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ ๔ กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

เสฐียร พันธรั้ง. พุทธศาสนายาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๑๒.

เสถียร ศุกโสมภณ. พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย. กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา,
๒๕๐๕.

แสงโสม เกษมศรี, ม.ร.ว. และวิมล พงศ์พิพัฒน์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ -
รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๔) พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพ-
มหานคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๓ .

อนุสรณ์วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร ครบรอบ ๑๐๐ ปี (๒๔๐๗-๒๕๐๗).

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, ๒๕๐๗.

ยุติารท์, ฟรังซ์วรี. ศาสนากับสังคมเอเชีย. แปลโดย บัณฑิต อ่อนคำและเสรี พงศ์พิศ.

กรุงเทพมหานคร : ปาจารย์สาร, ๒๕๒๔.

๔. บทความวารสาร

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. "พุทธศาสนาและการรวมอาณาจักรสมัยต้นอยุธยา : ๑๘๙๓-๑๙๔๑."

วารสารธรรมศาสตร์. ๖ (มิถุนายน-กันยายน ๒๕๑๙): ๔๗.

วิทยา สุจริตธนารักษ์. "ความคิดเกี่ยวกับอำนาจในสังคมไทย" รวมบทความทาง

ประวัติศาสตร์. ๓ (พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๔): ๑.

๕. วิทยานิพนธ์และ เอกสารอื่น ๆ

นันทนา วัฒนสุข. "บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เกี่ยวกับการ

การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชา

ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

นฤมล ชีรวัดน์. "พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว"

วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

พาสณา กิจถาวร. "บทบาทของสงฆ์ในการจัดการศึกษาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

วันทณีย์ สังกศิริ. "การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" วิทยานิพนธ์

ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชา

ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๕.

สมบัติ จันทร์วงศ์. "โลกทัศน์สุนทรภู์" เอกสารสัมมนาประวัติศาสตร์สังคมสมัยต้นกรุงเทพฯ

จัดโดยชมรมประวัติศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร วันที่ ๑๗-๑๙ มกราคม

๒๕๒๔ (อัครสำเนา)

เสรี พงศ์พิศ. "ศาสนากับสังคม" เอกสารแจกในโครงการส่งเสริมความรู้ทางสังคมวิทยา

และมนุษยวิทยา ครั้งที่ ๓ ของแผนกอิสระสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัย

ธรรมศาสตร์ วันที่ ๑๔-๓๐ เมษายน ๒๕๒๕ (อัครสำเนา)

- อัจฉรา กาญจนมัย. "การฟื้นฟูพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๔๕"
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์-
มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.
- อุทิศ จิงนิพนธ์สกุล. "เศรษฐกิจวัดในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๒๓" วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๒๓.

ภาษาอังกฤษ

- Gisick, Lorraine Marie, Ph.D. "Kingship and Political Inter^{re}action in
Tradition Siam, 1764-1824" Thesis Presented to the Faculty
of the Graduate School of Cornell University in Partial
Fulfillment for the Degree of Philosophy, 1976.

חנאחרת

ภาคผนวก ก.

จำนวนและรายชื่อวัดที่สร้างและปฏิสังขรณ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๔๕)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

มีการสร้างวัดใหม่รวม ๑ วัด และบูรณะปฏิสังขรณ์อีก ๒๔ วัดคือ

ก. วัดที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์

๑. วัดที่ทรงสถาปนาใหม่มี ๑ วัดคือวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๒. วัดที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์มี ๑๓ วัด คือวัดแจ้ง วัดท้ายตลาด วัดโพธาราม

วัดเสียบ วัดสุวรรณาราม วัดสระเกษ วัดบางหว้าใหญ่ วัดคูหาสวรรค์ วัดพลับ วัดทอง
วัดสมอราย วัดคอกกระบือ วัดสุวรรณดาราม (กรุงเก่า)

ข. วัดที่เจ้านาย ขุนนาง ประชาชน ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์มี ๑๑ วัดคือ วัดสลัก
วัดชนะสงคราม วัดโบสถ์ วัดบางลำภู วัดสมอแครง" วัดส้มเกลี้ยง วัดสำเพ็ง วัดครุฑ
วัดคงเหล็ก วัดหงส์ วัดสังข์กระจาย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

มีการสร้างวัดใหม่รวม ๑ วัด และบูรณะปฏิสังขรณ์รวม ๕ วัดคือ

ก. วัดที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงโปรดให้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์

มี ๒ วัดคือ วัดสุทัศนเทพวราราม วัดอรุณราชวราราม

ข. วัดที่เจ้านาย ขุนนาง ประชาชนสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์

๑. วัดที่สร้างใหม่มี ๑ วัด คือวัดทรงธรรม

๒. วัดที่บูรณะปฏิสังขรณ์มี ๓ วัดคือ วัดลิงขบ วัดจอมทอง วัดดุสิตาราม

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

มีการสร้างวัดใหม่รวม ๒๐ วัด และบูรณะปฏิสังขรณ์รวม ๔๑ วัด คือ

ก. วัดที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาใหม่ และทรงทำการบูรณะปฏิสังขรณ์

๑. วัดทรงสถาปนาใหม่มี ๔ วัดคือ วัดเทพธิดา วัดราชนันทดา วัดเฉลิมพระเกียรติวัดอัปสรสวรรค์

๒. วัดที่ทรงทำการบูรณะปฏิสังขรณ์มี ๓๔ วัด คือวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระพุทธบาท วัดพระเชตุพน วัดราชบูรณะ วัดมหาธาตุ วัดชนะสงคราม วัดบพิตรพิมุข วัดยานนาวา วัดทองธรรมชาติ วัดอรุณราชวราราม วัดโมฬีโลกยาราม วัดหงส์ วัดสังข์กระจาย วัดปากน้ำ วัดหนึ่ง วัดนางนอง วัดราชโอรส วัดสุวรรณดาราม วัดพระยาทำ วัดนาคกลาง วัดเงิน วัดทอง วัดกษัตริย์ วัดดุสิต วัดบวรเม่งคล วัดระฆัง วัดสมอราย วัดราชสิทธิ์ วัดเกาะแก้ว วัดสุทัศน์ วัดสระเกศ วัดอัมพวัน วัดสุวรรณดาราม (กรุงเก่า)

ข. วัดที่เจ้านาย ขุนนาง ประชาชนทำการสร้างใหม่และบูรณะปฏิสังขรณ์คือ

๑. วัดที่ทำการสร้างใหม่มี ๑๖ วัด คือวัดบวรนิเวศ วัดบวรสถาน วัดไพชยนต์-พลเสพ วัดรั้งศรีสุทธาวาส วัดบูรณะศิริมาตยาราม วัดมทรณพาราม วัดชินโรสาราม วัดเศวตฉัตร วัดประยูรวงศาวาส วัดมหาพิชัยญาติ วัดอนงค์นิกายาราม วัดปริณายก วัดกัลยาณมิตร วัดโชตินาราม วัดโปรตเกษตรเชษฐาราม วัดโยธานิมิตร (จันทบุรี)

๒. วัดที่มีการบูรณะปฏิสังขรณ์มี ๑๗ วัด คือ วัดทอง (บางนา) วัดราชคฤห์ วัดสมอแครง วัดมะกอก วัดประดู่ วัดสามปลื้ม วัดไก่เตี้ย วัดดอกไม้ วัดทองนพคุณ วัดจันทาราม วัดอินทาราม วัดขุนจันทร์ วัดดาวดึงษ์ วัดนางชี วัดในคลองบางยี่ขัน วัดคูหาสวรรค์ วัดพุ่มคงคา

หมายเหตุ

วัดที่มีการสร้างและปฏิสังขรณ์ในรัชสมัยต่าง ๆ โดยพระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง ประชาชน ตลอดจนพระราชกษัตริย์ตามสวน ป่า หัวเมืองต่าง ๆ ยังมีอีกมากมาย ที่ยกมาเกือบทั้งหมดเป็นการสร้างและบูรณะในกรุงทั้งสิ้น

ภาคผนวก ข.

การศึกษาพระปริยัติธรรมสมัยรัชกาลที่ ๓

การศึกษาพระปริยัติธรรม คือการศึกษาพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์หรือตำราทางพุทธศาสนาที่มีอยู่เช่นเดียวกับศาสนาอื่น ๆ เพื่อเป็นหลักในการสั่งสอนศาสนิกชน เช่น ไตรเวทของศาสนาพราหมณ์ ไบเบิลของศาสนาคริสต์ อัลกุรอานของศาสนาอิสลาม ฯลฯ

"พระไตรปิฎก" เป็นที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่กระจัดกระจายอยู่ให้เป็นหมวดหมู่ แบ่งออกเป็น ๓ คัมภีร์หรือ ๓ ปิฎก คือ

๑. วินัยปิฎก หรือพระวินัย เป็นเรื่องว่าด้วยวินัยหรือศีลของภิกษุและภิกษุณี
๒. สุตตันตปิฎกหรือพระสุตตร เป็นเรื่องว่าด้วยพระธรรมเทศนาทั่ว ๆ ไป
๓. อภิธรรมปิฎก หรือพระอภิธรรม หรือปรมัตถ์ เป็นเรื่องว่าด้วยธรรมะหรือคำสั่งสอนที่สำคัญของพระพุทธเจ้า

แต่คัมภีร์ทางพุทธศาสนานั้น ได้มีการแบ่งออกเป็นหลายระดับ คือ

๑. พระไตรปิฎก หรือเรียกว่าบาลี ประกอบด้วยพระวินัย พระสุตตรและพระอภิธรรม
๒. คำอธิบายพระไตรปิฎก หรือเรียกว่าอรรถกถาหรืออรรถกถา เกิดขึ้นภายหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปได้ประมาณ ๔๕๖ ปี
๓. คำอธิบายอรรถกถา หรือเรียกว่าฎีกา หรืออุปเทศ แต่งขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๕๘๗
๔. คำอธิบายฎีกา หรือเรียกว่า อนุฎีกา แต่งขึ้นภายหลังฎีกาในยุคต่อ ๆ มา

คัมภีร์ที่อธิบายต่อ ๆ กันมาตั้งแต่บาลี อรรถกถา ฎีกาและอนุฎีกานั้น เป็นการอธิบายและวิจารณ์พระไตรปิฎกมาเป็นทอด ๆ โดยบรรดกพระสงฆ์ผู้ใหญ่สมัยต่อ ๆ กันมาตามลำดับ ดังนั้น หากจะพิจารณาตามหลักพุทธภาษิตในกาลามสูตร ที่ว่า "มา ปิฎกสมปทาเนน" ซึ่งหมายถึงการไม่ให้ติดกับอะไรจนเกินไป เช่นอย่าเชื่อโดยการอ้างตำราเป็นสิ่งเที่ยงแท้แน่นอน

เพราะอาจมีความผิดพลาดตกลงหรือมีการเพิ่มเติมได้แล้ว การที่จะเชื่อและปฏิบัติตามคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา จึงต้องใช้ปัญญาและสติพิจารณาหาเหตุผล หรือทำการสอบสวนดูให้เห็นจริงเสียก่อนจึงจะเชื่อและปฏิบัติตาม

แม้ตำราหรือพระไตรปิฎกจะมีใช้สิ่งที่สำคัญที่สุดก็ตาม แต่การศึกษาพระไตรปิฎกหรือการศึกษาปริยัติธรรมก็ยังเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นอยู่นั่นเอง เพราะจะเป็นแนวทางแห่งการศึกษาเรื่องต่าง ๆ ทางพุทธศาสนาต่อไปให้มีความรู้พื้นฐานอย่างแจ่มแจ้ง จนสามารถนำไปเป็นแนวทางในการปฏิบัติหรือเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตให้เหมาะสมกับฐานะของแต่ละบุคคล

การศึกษาพระปริยัติธรรมได้มีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล โดยในสมัยนั้นเป็นการศึกษาจากพระพุทธเจ้าและจากพระอรหันต์พุทธสาวก ด้วยการท่องจำ ที่เรียกว่ามุขปาฐะ เมื่อเรียนแล้วก็นำไปปฏิบัติเรียกว่า คันถุระและวิปัสณาธุระ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงปรินิพพานไปแล้วก็ได้มีการศึกษาเล่าเรียนจากครูบาอาจารย์สำนักต่าง ๆ ซึ่งพัฒนาต่อมากลายเป็นมหาวิทยาลัยในที่สุด เช่น มหาวิทยาลัยนาถันทา ฯลฯ เมื่อพุทธศาสนาได้เผยแผ่มาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ ก็ได้มีการศึกษาปริยัติธรรมสืบเนื่องมาตลอดเช่นกัน ทั้งอาณาจักรลานนาไทย อาณาจักรสุโขทัยและสมัยอยุธยา โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น ๓ ระดับ ตามปิฎกทั้ง ๓ คือ

๑. บาเรียนตรี ต้องแปลจบพระสูตร
๒. บาเรียนโท ต้องแปลจบพระสูตรและพระวินัย
๓. บาเรียนเอก ต้องแปลจบพระสูตรและพระอภิธรรม

การแบ่งดังกล่าวได้ใช้มาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงใหม่โดยทรงโปรดให้สมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นประธานในการจัดการเรียนการสอนปริยัติธรรมใหม่ โดยแบ่งให้เป็นประโยคตั้งแต่ประโยค ๑ ถึงประโยค ๔ และแบ่งหลักสูตรออกเป็น ๔ ชั้นคือ

๑. ประโยค ๑-๒-๓ ใช้คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเป็นแบบเรียน และการสอบต้องแปลคร่าวเดียวให้ผ่านทั้ง ๓ ประโยค จึงจะได้เป็นบาเรียน คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทนี้แบ่งออกเป็นความหมายได้ ๒ ส่วนคือ อรรถกถา และธรรมบท ซึ่งสามารถแยกความหมายได้อีกคือ ธรรมบท หมายถึงบทแห่งธรรมหรือคำสั่งสอนโดยตรงของพระพุทธเจ้าที่ทรงตรัสไว้ในแต่ละเรื่อง

อย่างสั้น ๆ ซึ่งหมายถึงตำราทางพุทธศาสนาประเภทบาลี ส่วนอรรถกถา หมายถึงคำอธิบาย คำวิจารณ์ คำแก้ไขธรรมเนียมต่าง ๆ เรียกได้ว่าเป็นคำอธิบายพระไตรปิฎก หรือวัฒนธรรม การแปล ประโยค ๑-๒-๓ จึงเป็นการแปลเรื่องทั่ว ๆ ไปทั้งบาลีและอรรถกถาในพระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม โดยเน้นพระสูตรเป็นหลัก

๒. ประโยค ๔ ใช้คัมภีร์มังคลัตถที่ปณี ขึ้นต้นเป็นแบบเรียน มังคลัตถที่ปณี มาจาก คำ ๓ คำมารวมกันคือ มงคล/ัตถ/ที่ปณี ซึ่งแปลได้ว่าเป็นคาถาหรือคำสอนที่แสดงเนื้อความ ที่เป็นมงคลขึ้นต้นนั่นเอง

๓. ประโยค ๕ เดิมใช้บาลีสุมุตตะกะ ซึ่งหากแปลตรงตัวแล้วก็จะหมายถึงการพ้นจาก บาลี แต่ในความหมายดังกล่าวหมายถึง เนื้อความที่พระเถระผู้ใหญ่ในสมัยต่อมาคัดออกมาจาก พระวินัย เพื่อนำมาเปรียบเทียบและวิเคราะห์กับวัตรปฏิบัติของสงฆ์ในระยะหลัง เพื่อเป็นหลัก ปฏิบัติที่ถูกต้องต่อไป เนื่องจากหลักปฏิบัติบางอย่างไม่มีในคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยตรง เช่น สมัยของพระพุทธเจ้าไม่มีบุตรี เอโรฮัน รถยนต์ เครื่องไฟฟ้า ฯลฯ ต่อมาได้มีการเปลี่ยน หลักสูตรเป็นคัมภีร์สารัตถ สังคหะ ซึ่งหมายถึงคำว่า สาระ / ัตถะ / สังคหะ ที่แปลว่า คำอธิบายพระไตรปิฎกที่สามารถสังเคราะห์ให้เข้าไปเป็นธรรมที่เป็นสาระแก่นสารหรือหลักธรรมะ ที่สำคัญได้ แต่ต่อมาก็เปลี่ยนมาใช้คัมภีร์บาลีสุมุตตะกะอีก

๔. ประโยค ๖ ใช้มังคลัตถที่ปณี ขึ้นปลายซึ่งหมายถึงการแปลคำสอนที่แสดงเนื้อความ ที่เป็นมงคลชั้นสูง

๕. ประโยค ๗ ใช้คัมภีร์สมันตปาสาทิกาอรรถกถาวินัย เป็นแบบเรียนสมันตปาสาทิกา อรรถกถาวินัย หมายถึงคำอธิบาย ตัวอย่างและอุทาหรณ์เกี่ยวกับพระวินัยทั้ง ๒๒๗ ข้อ

๖. ประโยค ๘ ใช้คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นแบบเรียน วิสุทธิมรรคเป็นคำสอนของ พุทธศาสนาที่แสดงให้เห็นถึงหนทางอันนำไปสู่ความบริสุทธิ์ คือศีล สมาธิ ปัญญา

๗. ประโยค ๙ ตอนแรกใช้คัมภีร์ฐีกาสารัตถที่ปณี สาระ / ัตถะ / ที่ปณี ซึ่ง หมายถึงเนื้อความที่อธิบายให้เห็นถึงคำสอนที่เป็นหลักธรรมชั้นสูง หรือธรรมะที่เป็นสาระแก่นสาร ต่อมาเปลี่ยนเป็นฐีกาอภิธรรมมัตถวิภาวินี (อภิธรรม / ัตถะ / วิภาวินี) ซึ่งหมายถึงคำอธิบาย ของพระเถระสมัยหลังที่ต้องการอธิบายเนื้อความในพระอภิธรรมให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง

หลักสูตรทั้ง ๔ ประโยคดังกล่าวได้ใช้มาจนถึงรัชกาลที่ ๖ จึงได้มีการเปลี่ยนแปลง โดยมีการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมขึ้นควบคู่กับแผนกบาลีที่มีอยู่แต่เดิม และปรับปรุง หลักสูตร ๔ ประโยคขึ้นใหม่อีกเล็กน้อย จนถึงปัจจุบัน เนื้อหาหลักสูตรที่ใช้กันอยู่ก็คงเนื้อหาส่วนใหญ่ เหมือนเดิมแทบไม่เปลี่ยนแปลง คือ

สมัยรัชกาลที่ ๖ แบ่งการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ๔ ประโยคคือ

๑. ประโยค ๑-๒-๓ เรียน ชัมมปทัฏฐกถา
๒. ประโยค ๔ เรียน มังคลัตถทีปนีบัณฑิต
๓. ประโยค ๕ เรียน สारัตตสังคหะ
๔. ประโยค ๖ เรียน มังคลัตถทีปนี-บันปลาย
๕. ประโยค ๗ เรียน ปฐมสมันตปาสาทิกา
๖. ประโยค ๘ เรียน วิสุทธิมรรค
๗. ประโยค ๙ เรียน สारัตตทีปนี

ในปัจจุบันก็ยังแบ่งเปรียญธรรมออกเป็น ๔ ประโยคเช่นกันคือ

๑. ประโยค ๑-๒-๓ เรียน ชัมมปทัฏฐกถา
๒. ประโยค ๔ เรียน มังคลัตถทีปนี ภาค ๑
๓. ประโยค ๕ เรียน มังคลัตถทีปนี ภาค ๒
๔. ประโยค ๖ เรียน สมันตปาสาทิกา ภาค ๓
๕. ประโยค ๗ เรียน สมันตปาสาทิกา ภาค ๑-๒
๖. ประโยค ๘ เรียน วิสุทธิมรรค
๗. ประโยค ๙ เรียน อภิธรรมัตถวิภาวิณี

ภาคผนวก ค

กฎพระสงฆ์, พระราชกำหนดใหม่และพระราชกำหนดเก่าเกี่ยวกับพระสงฆ์ใน กฎหมายตราสามดวง

กฎพระสงฆ์ ๑๐ ข้อ

ข้อ ๑ ออกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ มีความว่า "...ห้ามอย่าให้เทศนาแลฟังเทศนา
เป็นกาพย์กลอน แลกกล่าวถ้อยคำตลกขบถนองเป็นการเล่นหัวร่อขึ้นชมด้วยกัน ประมาทให้ผิดจาก
พระวินัย..."

ข้อ ๒ ออกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๖ มีความว่า "...ห้ามอย่าให้ภิกษุสามเณรทั้งปวงรับ
ของฝากขรราชาจะเสียพระวินัยพระศาสนาไป... แลห้ามฝ่ายขรราชาอย่าให้เอาของเงิน
ของทองไปฝากภิกษุสามเณรไว้... ถ้าสามเณรญาติมีอายุสมควรจะอุปสมบทแล้ว ก็ให้บวช
เข้าว่าเรียนคันธธุระวิปัสณาธุระ อย่าให้เที่ยวไปมาเรียนความรู้อิทธิฤทธิ์ให้ผิดพระทั้งสองไป..."

ข้อ ๓ ออกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๖ มีความว่า "...ให้พระราชคณะจัดแจงตั้งแต่ง
ภิกษุสงฆ์สามเณร บัณฑิตนอกกรุงในกรุงแขวงจังหวัด หัวเมืองเอก เมืองโทตรีจัตวา ให้เป็น
ราชาคณะแลอธิการ ให้มีตราตั้งเป็นอักษรชื่ออารามเป็นอักษรขอมสำหรับตัว ประจำที่ราชาคณะ
เจ้าอธิการทุกตำแหน่งทุกอาราม ถิ่นแขวงใดเมืองใดพระสงฆ์มาก วัตถุประสงค์ให้มีอธิการหนึ่งอันดับ
แก้วรูปสิบรูปขึ้นไป ถ้าพระสงฆ์น้อยอารามหนึ่งให้มีอธิการหนึ่งอันดับสี่ห้ารูปขึ้นไป ให้ประณีตรักษา
พระพุทธรูปและสถูปพระเจดีย์อย่าให้เปิ่นอันราย ถิ่นแลพระสงฆ์สามเณรแขวงจังหวัดเมือง
เอกโทตรีจัตวา จะมีศรัทธาเที่ยวเข้ามาว่าเรียนคันธธุระวิปัสณาธุระแลสมณกิจประการใด ก็ให้
เขียนฉายาแลชื่อกันแลพระวะชาแลชื่อประณาอาจารย์ตติรารราชาคณหัวเมืองนั้น ๆ มาเป็นสำคัญ
จะอยู่อารามใดเมืองใดก็ดี ให้เอาหนังสือแลตราสำคัญนั้นแจ้งแก่ราชาคณะเจ้าอธิการในกรุง
ถิ่นแลราชาคณะอธิการในกรุง เทนหนังสือแลตราสำคัญแล้ว จึงให้รับไว้ว่าเรียนคันธธุระวิปัสณา
ธุระตามกิจ ถิ่นแลฝ่ายพระสงฆ์สามเณรณกรุง เทนมหานครแขวงจังหวัดอารามใด ๆ ศรัทธา
จะใคร่ไปเที่ยวไปจำพระวสาเล่าเรียนคันธธุระวิปัสณาธุระ ณ แขวงจังหวัดหัวเมืองเอกเมืองโท
เมืองตรีเมืองจัตวานั้น ก็ให้มีหนังสือสัญญาชื่อตัวแลวสาชื่ออุประณาอาจารย์แลอารามตติรารราชา

ราชาคณะ เจ้าอธิการ ณ กรุงเปนมสำคัญ ไปแจ้งแก่เจ้าอารามเจ้าคณะแขวงจังหวัดหัวเมือง เมืองโตแจ้งหนังสือสัญญาตราสำคัญแล้ว จึงรับตัวไว้ให้เล่าเรียนตามกิจพระวินัย... ถ้า กุลบุตรจะบวชเรียนอำลาประจุกก็ให้รู้ว่ากุลบุตรชื่อนั้นอยู่บ้านนั้น เป็นลูกหลานผู้นั้น ๆ... ให้พระราชคณะเจ้าหมู่เจ้าคณะอธิการ แลกรมการหัวเมืองเอกโตศรีจัตวา นายอำเภอแขวง จังหวัดทั้งปวงกำชับว่ากล่าวสอดแนมระวังระไว ดูหมู่คณะในแว่นแคว้นแขวงจังหวัดวัดวาอาราม ชนดาชั้นแก่ตนอย่าให้มีคนโกหกมารยาคิดทำร้ายแผ่นดินแลพระศาสนาให้จลาจลครั้งนี้ได้เป็น อันชาติทีเดียว ห้ามอย่าให้อณาประชาราษฎร์ทั้งปวงนับถือคบค้าประชิดไอ้โกหกจะคบคิดกัน ทำประทุรร้ายสักเท่าใดก็ไม่สำเร็จ แต่จะพากันตายพินาศิบหายสิ้นโคศเผ่าพันธุ์เป็นอันราย ไปเอง..."

ข้อ ๔ ออกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๖ มีความว่า "...ห้ามอย่าให้มีภิกษุโลเลละวัฏะ ประณีต และปิตินาแต่ว่าเป็นภิกษุวัด มิได้จำเรียนฐานะทั้งสองฝ่าย อย่าให้มีได้เป็นอันชาติทีเดียว อนึ่งบวชเข้าแล้วให้อยู่ในหมู่คณะสำนักมีอุประณาอาจารย์ ๆ จงตั้งใจประณีตรักษาสิกขาบท อย่าโลเลให้ศิษยควรจะจำเรียนคัมภีร์วิปัสสนาธุระอันใดอันหนึ่งก็ให้จำเรียนธุระอันนั้นแล้ว ประณัติตามพระบริสุทธิ ปิตินาศาสนา ให้เป็นที่เสื่อมใสศรัทธาแก่เทพามนุษย์ทั้งปวงแล้วให้ พระราชาคณะอะธิการทำบาญชีทางว่าวภอกษุสาม เณรฝ่ายคัมภีร์ธุระจิปิณะนะธุระ สั่งให้สังกะรี ธรรมการ กราบพูลพระกรรมา จะได้ทรงพระราชศรัทธาบำเพงพระราชกุศล แลให้พระราช คณะเจ้าคณะอะธิการสังกะรีธรรมการกำชับว่ากล่าวพระภิกษุสามเณรให้เนือง ๆ ถ้าภิกษุแล สามเณรองค์ใดกักขละหยาบเข้าสอนยาก อุประณาอาจารย์จะว่ามีฟัง สั่งสอนเป็นหลายครั้งแล้ว มิได้ประณัติตามให้กำจัดเสีย อย่าให้เข้าหมู่คณะได้เป็นอันชาติทีเดียว..."

ข้อ ๕ ออกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๖ มีความว่า "...ถ้าภิกษุองค์ใด ต้องจัดปาราชิกทั้งสี่ แต่อันใดอันหนึ่งผิดแล้ว ให้มาบอกแก่สงฆจงแจ้งแต่ในอุโบสถเดียวกัน อย่าให้ปกปิดโทษจัดปาราชิก ไว้ปิตินาตัว เป็นสงฆสมณเข้ากระทำสงฆกัมอุปสมบถถ้ามิด้วยคณะสงฆให้เป็นมลทินในสงฆกัมทั้งปวง..."

ข้อ ๖ ออกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๖ มีความว่า "...ห้ามมิให้ภิกษุสามเณรสมณะระที่ ฆราวาส ให้ผลไม้ดอกไม้ใบไม้เป็นต้น แล้วอย่าให้ผสมผสาน ขอกล่าวป่าวร้องเรียไรสิ่งของอัน เป็นของฆราวาสอันไหญ่ริ แล้วอย่าให้ทำการศกแลทำเบญจาการฆราวาสทั้งปวง แล้วอย่าให้

เปนมอมอนวทมอยาหมอดูต่าง ๆ แลให้ยาแก้กระหัดถันไข้ญาติ แลห้ามอย่าให้เปนมูตใช้สอย
 นำข้าวสารการขรวาศ แลห้ามบันดาการทั้งปวงอันกระทำผิดจากพระปาติโมกขสังวรวิไนย
 ภิกขุรูปโตมือทกรข้อใหญ่ สงขพิภากษามิด้องแท้ เปนฉายาเงาปาราชิก ควรจะเสียอยู่
 ข้างการลามกในพระศาสนา เปนที่สงไสยสงขทั้งปวงอยู่แล้ว อย่าให้เอาไว้ให้ศึกเสีย...
 ห้ามฝ่ายขรวาศทั้งปวง อย่าให้ถวายเงินทอง ถวายทองถวายนาถแก้วแหวนแลสิ่งของอันมีควร
 แก่สมณเปนต้น แลของเหลือทองของสำคัญแก่ภิกขุสามเณร แลห้ามอย่าให้ถวายบาตรนอกกว่า
 บาตรเหล็กบาตรปอน แลนิมนต์ใช้สอยพระภิกขุสามเณร ให้ทำการเบญจการศก แลให้นวดแล
 ทำยา ดูลักขณดูเคราะห์แลवादเขียนแกะฉลักเปนรูปสัตว์ แลใช้น้ำข้าวสารการขรวาศต่าง ๆ
 แลห้ามบันดาการภิกขุสามเณรกระทำผิดจากพระปาติโมกขสังวรวิไนย ที่พรรณาห้ามแล้วนั้น..."

ข้อ ๗ ออกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๖ มีความว่า "...ห้ามอย่าให้พระสงฆราชาคณะผู้ใหญ่
 ผู้น้อย ให้อธิการรามัญอธิการลาวอันดับทั้งปวง แลสังกะรียธรรมการราชบัณฑิต ข้ำทูลองทูล
 พระบาททั้งปวงเอาเนื่อความสงขอันวิวาทกันด้วยกิจพระวิไนย ดูหนึ่งพระธรรมราชมุนีพระพุทธาจารย์
 พระญาณวิริยะมาถวายพระครครังนี้ เอากราบทูลพระกรุณา ให้หมั่นหมองพระไทยเปนอันขาดทีเดียว
 แลให้ทูลแก่สมเด็จพระสังฆราชราชาคณะอธิการอันดับ ให้มอญลาวทั้งปวงฟังบังคับบัญชาสมเด็จ
 พระสังฆราชผู้เดียว ถ้าแลเนื่อความมะหันตะโทษต้องเข้ามาในราชอาณาจักร จำเปนจูล
 ก็ให้เอาปกษะเดียวข้ำทูลองทูลพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยนักปราชญ์ราชบัณฑิต ให้พร้อมกัน ควรทูลแล้ว
 จึงให้กราบทูลพระกรุณา..."

ข้อ ๘ ออกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๒ มีความว่า "...ห้ามมิให้สมณสามเณรเถรรูปชยิกระทำ
 ความชั่วทุจริตผิดด้วยพระวิไนยบัญญัติ... เณรเณรจะออกจากอาราม มีกิจไปไกลไกลแห่งใดก็ตี
 ให้หมั่นครองครองผ้าเหมือนกิริยาปณิชาตโดยลำดับ อย่าให้ชิงรับจ้งหันวิวาทชกตักันเปนอันขาด
 ทีเดียว แลหากจนิมนต์มิได้อย่าให้เที่ยวเข้าบ้าน ถ้าแลมีกิจธุระด้วยญาติแลติดตามนางจะมา
 บ้านนั้นแลจะมีที่ไปไกลไกลแห่งใดก็ตี ให้อำลาพระอุปัชฌายาจารย์ให้รู้จักธุระก่อนจึงไปด้วยพรหมจารีย
 เปนเพื่อนพญาณกันสองรูปสามรูปด้วยกัน แลห้ามอย่าให้สมณะสามเณรคบหาสีกาอันไข้ญาติ เข้าไป
 บ้านอนบ้านผสมผสานด้วยลากรากเส่นหา ห้ามฝ่ายอุบาสิกาย่ำทำสัจจิตพัน เปนโยมให้ผ้าให้
 อามิดให้อาหารจำเพาะสมณะ แลสามเณรด้วยปราธนาเมถุนธรรมอันโทษหนักทำลายพระศาสนา
 ให้ตั้งใจศรัทธาถวายทานเปนสงขอย่ำจำเพาะ ถ้าจำเพาะถวายเปนบุกขะลิกด้วยศรัทธาว่าเธอ
 ทรงศีลทรงตุงคะคุณทรงบริยัติคุณ แลจะไปถวายถึงอารามนั้นให้ไปในเวลาเข้าจนเที่ยง ห้าม
 อย่าให้เข้าไปถวายในกุฎแลนั่งในที่ลับที่กำบัง ให้นั่งนอกกุฎในที่แจ้งมีเพื่อนสีกาภันรู้เห็น เปน

หลายคน แลฝ่ายสมณะสามเณร ผู้จะรับทานนั้น อย่าให้นั่งรับในภูกึ่งที่กำบังให้มีเพื่อนพรหมจารี
กันออกมานั่งในที่แจ้งรับไทยทานตามศรุธาสสำเร็จแล้ว อย่าอยู่ช้า สนทนาไถ่ถามอรรถธรรม
ที่สงไสยแต่ก่อควรแล้ว ให้สกาไปเสียจากอาราม แลห้ามทั้งสองฝ่ายอย่าให้ถวายเป็นแก้วแหวน
เงินทองต่อมือจำเพาะหน้ารักษาไว้เอาใจไปยินดีด้วยแก้วแหวนเงินทองนั้น เป็นอันขาดทีเดียว...
แลให้พระราชคณะเจ้าอธิการอันดับผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปาง ประพฤติตามลัทธิปะริยทานิยธรรม
แลลงพระอุโบสถจงพร้อมกันทุกวันอุโบสถ ตามพุทธบัญญัติในพระอุโบสถชั้นชทธาระวะตะราโจทหนักัน
ให้ระภุกบอกราบที่อันหนัก เบาร้ายตีให้แจ้งโดนสยามภาษาไทยตามพระปาณีนิทานเทศเหตุให้แจ้ง
จงทั่ว...ถ้าภิกษุเณรเณรรูปใดอารามใด ต้องอธิการถึงอันติมะวัดฤ เปนปราชิกแล้ว ให้พระ
ราชาคณะสึกเสียแลบอกแก่กึ่งกะเรียธรรมให้แจ้งด้วย จะได้ศึกษาหมายไว้อย่าให้ปลอมอุปสมบท
สืบไป...รูปชยอย่าให้อยู่ในอารามไกลอาราม เป็นอันขาดทีเดียว แลฝ่ายมธรรวายนนั้นให้ขุนนาย
ปิดตามานดาตรวจตราว่ากล่าว สัตตริภาพอันเป็นบ่าวไพร่บุตรธิดาญาติ อย่าให้ไปคบสมณะสามเณร
ประณีตด้วยความเล่ห์ทาร์กใครในเมณฑรรวม ทำลายศีลสมณะสามเณรให้เป็นปราชิก ทำลาย
พระศาสนาเป็นอันขาด ถ้าแลพระสงฆเณรเณรมิปิดตามานดาญาติโยม อันเป็นคณะญาติโดยแท้มิได้
เป็นอาคันตุกะแต่ตัวผู้เดียวนั้น ก็ให้ปิดตามานดาคณะญาติระวังดูแลเอาใจใส่ว่ากล่าวแก่บุตรนิตดา
ลูกหลานพี่น้อง ซึ่งบวคเป็นสงฆสามเณรนั้นให้บริสุทธิ์ อย่าให้มีมลทินในพระศาสนา..."

ข้อ ๔ ออกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๗ มีความว่า "...ให้พระราชคณะ ถานาณุกรม
เจ้าอธิการเอาใจใส่ระวังตรวจตราดูวิเหน่า อันดับนั้นคิดพินอยู่ด้วย หลึงโยมอุปรถากผิดพุทธ
วจนะอยู่แล้วก็ว่ากล่าวให้ประริวัตออกเสียจากพระศาสนา อย่าให้เป็นปราชิกขึ้นได้ในพระศาสนา...
ถ้าพระสงฆองค์ใดกระทำความชั่วลามกอยู่แล้วก็ให้ประริวัตออกเสีย อย่าให้เป็นมณฑลอยู่ในพระศาสนา
ทรงพระกรรมหาเอาโทษไม่ว่า ถ้าพระสงฆองค์ใดปกปิดความชั่วไว้...มีผู้ว่ากล่าวพิจารณาเป็น
สังจเอาตัวเป็นโทษถึง ๗ ชั่วโคตแล้วจึงให้ลงพระราชอาญาตีโยม พระราชาคณะถานาณุกรม
เจ้าอธิการ อันดับซึ่งกระทำความผิดแลละเมินเสียมิให้ระวังตรวจตรากัน..."

ข้อ ๑๐ ออกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๔ มีความว่า "...ถ้าผู้ใดแทนพระสงฆกระทำอุลามก
เป็นอละชือภิกษุเสพสุรายาเมากินน้ำตานข้ม แลตะหลกขนอง เล่นเขี้ยขนไก่ กระทำให้ผิดเภศ
สมณะ ไม่ต้องด้วยพระวินัยบัญญัติ ให้ว่ากล่าวตักเตือน ถ้ามิฟังให้ไปบอกเจ้าอธิการ เจ้าคณะ..."

ถ้าผู้ใดล้มตายห้ามอย่าให้เจ้าภาพนิมนพระสงฆ์มาสวดพระมาลัย ให้นิมนตสวดแต่พระอภิธรรม
แลสวดให้สำรวตไปปรกติ อย่าให้ร้องเปนม่านำ แยก จีน ฝรั่งเศส มอญ แลให้เจ้าภาพ
ปรนิตตเป็นแต่ธรรมาสน์น้ำชยาเสียง อย่าให้เสียงชาตุ แกงบวด เมียง ช่ม ใบ กล้วยอ้อย
ของกิด เตี้ยว เป็นอันขาด ถ้าพระราชาที่มาช่วยจะสวดพระมาลัยก็ตามเถิด แต่อย่าให้
สวดเปนม่านำทะเลกขนอง...ห้ามอย่าให้อนาประชาราษฎรลูกค้ำร้านแพแยกจีนไทย ชายผ้า
แพรพรรณแก่พระสงฆ์สามเณร..."

พระราชกำหนดเก่า

ข้อ ๘ ออกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๓ มีความว่า "...อย่าให้พระสงฆ์ล่วงเข้าว่ากล่าว
อยู่ด้วยเหตุอันมีต้องด้วยกิจ ก็จะมีเสียประโยชน์สองประการ ฝ่ายข้างสมณก็จะเปันอันตรายใน
ศึกษาบท ฝ่ายข้างฆราวาสนั้น ครั้นพระสงฆ์เข้าขัดขวางว่ากล่าวอยู่ด้วย เกรงในสมณเหตุ
ข้างในราชการสำหรับแผ่นดินนั้น ก็จะมีขัดขวางเสียราชการไป แลให้พระสงฆ์ว่ากล่าวใน
ข้าพระโยมสงฆ์นั้นโดยการจะปดิสั่งขรณวิทวาอารามพระพุทธรูปพระเจดีย์ ถากทรายตายหญ้า
ชำระพะการบำรุงพระศาสนาให้รุ่งเรือง แลการนอกกว่านี้พระสุริศวดีแลกรมการจะบาดหมาย
แลมีตรามาทอด เกนข้าพระโยมสงฆ์ไปจำยก็ดี แลมีผู้จำโนกว่าข้าพระโยมสงฆ์เปันลูกหมู่อื่นก็ดี
แลวิวาษแก่กันกับหมู่อื่นด้วยฝ่ายปิตามานดาเดียวกันกับหมู่อื่นก็ดีนั้น ก็ให้สงฆ์เปันเจ้าอธิการ
เข้ารู้เห็นเข้าว่ากล่าวด้วยเนื้อความแต่เท่านี้ แลซึ่งเนื้อความนอกกว่านี้ อย่าให้พระสงฆ์
ล่วงเข้ารู้เห็นเข้าว่ากล่าวด้วย..."

ข้อ ๒๓ ออกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๐ มีความว่า "...อนึ่ง ให้บำรุงชาวด่านแลให้ตั้ง
ล้องเกลี้ยกล่อม เอาสมีสึกใหม่ ซึ่งหาสาระบาญชัยมิได้ เอาไว้เปันชาวด่านแลให้บอกสาระบาญชัย
เข้าไปให้แจ้ง...ให้เจ้าเมืองรัฐสาระบาญชัยหมู่ทหารแลไพร่หลวงข้าพระโยมสงฆ์สมนออกสมใน
สมกำลังกรมการ..."

พระราชกำหนดใหม่

ข้อ ๑๓ ออกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ มีความว่า "...ให้กรมพระนครบาลแลเจ้าเมือง
กรมการจัตวาตามแคว้นตามอำเภอ คอยจับตัวผู้ร้ายซึ่งทำอันร้ายพระพุทธรูปพระสถูป พระเจดีย์
จงได้แลอารามใดไกลบ้าน ให้พินนายบ้านจัดแจงลูกบ้านซึ่งไกลอารามนั้นให้ผลัดกันไปตรวจ
แคว้นป้องกันสอดแนมที่อารามนั้น คอยจับกุมเอาตัวผู้ร้ายซึ่งทำอันร้ายพระพุทธรูป พระสถูป
พระเจดีย์ เออตัวมาส่งยังกรมพระนครบาลแลเจ้าเมืองกรมการกระทำโทษตามพระอายุการ..."

ข้อ ๓๕ ออกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ มีความว่า "...ให้ข้าหลวงองฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อย
ผู้รักษาเมือง ผู้รั้งกรมการเมือง ๑,๒,๓,๔ ทั้งปวงบันดามีสารเทพารักษ์พระภูมิเจ้าที่
พระเสื้อเมืองทรงเมือง ใช้บำรุงซ่อมแปลงที่ปรลัทธิหักพังนั้นให้บริบูรณ์แลแต่งเครื่องกระยาบวด
ผลไม้ถั่วงา เป็นต้น แลรูปเทียรของบูชาพ่อนรำบิวบวงสรวงพะสีกัม ถวายสิ่งซึ่งอันสมควรแก่
เทพารักษ์ แต่อย่านับถือว่ายิ่งกว่าพระไตรสรณะาคม ห้ามอย่าให้พลีกัมด้วยฆ่าสัตว์ต่าง ๆ...
แต่ซึ่งสารเทพารักษ์อันเอาไม่ทำเป็นเพศบุรุษสิ่งใหญ่น้อยต่าง ๆนั้น...ก็ห้ามอย่าให้มีเพศบุรุษสิ่ง
อันลามกอัปมงคลไว้ในสารเทพารักษ์..."

ข้อ ๓๖ ออกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ มีความว่า "...ให้ข้าหลวงองฯ ข้างหน้าข้างใน
ฝ่ายทหารพลเรือนทั้งปวง อันอยู่ในราชอาณาจักรนั้นให้รู้จักลักษณะศิลปะศาสตร์ศิลป์ให้รู้เนื้อความ
ภาษาไทยในพระบาฬีนั้นจงทุก ๆ ลึกขานบท...เมื่อพิจารณาดูให้ขึ้นปากขึ้นใจ" ได้ถามให้สิ้น
ความสงสัยใคร่ แล้วจึงให้สมาธาศิล ๕ เปนฝิจ ศิล สมาธาศิล ๘ ในวันอุโบสถ..."

ข้อ ๔๐ ออกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ มีความว่า "...ครั้นพิทธีตรุดสาตราจะถือน้ำพระ
พิทธีจกแล้ว ให้ข้าหลวงองฯ ทั้งปวง มีเครื่องสการบูชาแลเครื่องประโคมแดรสังข์ปีพาทย์ฆ้องไชย
ประโคมสำเร็จแล้วจึงกราบหมัสการพระพุทธรูปปริตมากรพระแก้วมรกตแลพระสารีริกธาตุเจดีย์
พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ ด้วยสังข์ประโคมเสร็จแล้ว จึงรับพระราชทานน้ำพระพิทธีจกก่อน
แล้วจึงออกมาอุทิศกุศลแผ่ผลให้แก่ภูมิเทพารักษ์และอาณาเขต..."

ประวัติผู้เขียน

นายสันติ บัณฑิตพรหมชาติ เกิดเมื่อวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๐ จบการศึกษา
บัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ในปีการศึกษา
๒๕๒๒ ได้เข้าศึกษาต่อในภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย เมื่อปีการศึกษา ๒๕๒๓
ปัจจุบันรับราชการอยู่ที่โรงเรียนสุนนารี อ.เมือง จ.นครราชสีมา

